

לפרשת בראשית: מודה אני

התורה מתחילה בסיפור הבריאה. שתי מסקנות עיקריות לו: א-להים ברא את העולם. א-להים ברא את האדם. מתוך שתי הקביעות האלה נגזרת מסקנה שלישית: האדם הנברא חי את חייו לפני הנוכחות הא-להית. ה' בראו, ה' ברכו, ה' השליטו על העולם, ה' ציוה עליו, וה' קורא לו: 'איכה'. אפילו כשהאדם מסתתר ובורח, הוא עושה זאת לפני ה', כתינוק המתחבא מפני אמו בהסתירו את פניו בידי. פרשת בראשית מכוננת איפוא את נוכחות האדם בעולם כנוכחות בעולמו של הקדוש-ברוך-הוא, ואת אפשרות קיומו של יחס הדדי בין אדם וא-להים.

את הרעיון של בריאת העולם אנו מצוים לשנות מדי יום בתפילה ובברכות, לשנן אותו, להעמיק בו, לחדד את התודעה של המציאות הא-להית בעולמנו. לדוגמה, הברכה הראשונה של קריאת שמע, 'יוצר אור' בשחרית ו'מעריב ערבים' בערבית, עוסקת כולה בבריאה, סביב הנושא של בריאת המאורות.

את הרעיון של בריאת האדם אנו מצוים לשנות מדי בוקר עם ההשכמה. סדר ההשכמה של האדם הוא מעין חזרה על סדר הבריאה של האדם הראשון. יציקת הנשמה בגוש העפר, החומר, שהפכה אותו ליצור חי. לפיכך אנחנו מברכים: 'אלקי נשמה שנתת בי טהורה היא ... המחזיר נשמות לפגרים מתים'. ובצידה אנו מוסיפים עוד ברכות: פוקח עורים, זוקף כפופים, רוקע הארץ על המים, המכין מצעדי גבר.

על פי הגמרא צריך היה אדם לפתוח את הבוקר בסדרת ברכות: כשפוקח את עיניו, מברך פוקח עורים, כשזוקף מתברך זוקף כפופים וכן הלאה. בשל שיקולים של נקיות וצניעות הלבוש, סדר ההשכמה השונה מאדם לאדם ורציפות הברכות, נקבע בסדר ברכות השחר לא ייאמר מיד עם ההשכמה, כליווי רצוף לפעולות הקימה של האדם, אלא בסדר קבוע בתחילת תפילת שחרית. במקום ברכות השחר, נקבע שיומו של האדם יפתח מייד עם פקחת העיניים, במשפט תפילה קצר, שאין בו אזכרת שם ה' ולכן אינו מותנה בנקיות, כסוי הראש ולבוש הולם. זה הוא המשפט שכל ילד יהודי לומד לפתוח בו את יומו, מרגע שהוא מסוגל לצרף הברות למלים: מוֹדָה אֲנִי לְפָנֶיךָ מֶלֶךְ חַי וְקַיִם, שֶׁהַחַיִּים בִּי נִשְׁמָתִי בְּחַמְלָה רַבָּה אֶמְוֹנֶךָ.

נעניין בפסוק זה ונלמד כיצד הוא מבטא את ערכי היסוד של הבריאה בלשון של תפילת תודה.

מודה: המילה הראשונה שמוציא האדם מפיו כל יום, היא מילת תודה. היא מכוננת את חיי האדם כחיים של הכרת טובה על החסד שבעצם חיותו. הפתיחה ב'מודה' היא פחות רשמית מפתיחה ב'מטבע של ברכה', שיש בה הזכרת השם. אין צורך לפתוח בה ב'ברוך', ולכן נוצרה האפשרות המיוחדת לפתוח את היום במילה של תודה.

אני לפניך: שתי המלים הבאות אחרי מילת התודה מכוננות את מקומו של האדם המתעורר בעולם. תחילה – "אני". קיומו של האני, הוא דבר שאינו מובן מאליו לשיטות פילוסופיות מסוימות, ומעורער בנפשם של בני אדם שיציבותם הנפשית והרגשית אינה שלמה. לפי נוסח "מודה אני", אפשר להציע נוסח חדש לכלל המפורסם של דקרט: cogito ergo sum (= אני חושב משמע אני קיים). אני מודה לפניך – משמע אני קיים. הקיום שלי כאדם הוא בעמידה מול מלך העולם, מתוך הכרת תודה לעצם הזכות להתקיים בעולמו, ולפניו. ודוק: תחילה מודה, ורק אחרי כן: אני.

השימוש בלשון 'מודה לפניך' ולא 'מודה לך' כבברכת 'מודים אנחנו לך' שבתפילת העמידה, מעיד על מידה מסוימת של ריחוק וכבוד מלכות. 'מודה לך' הוא ביטוי של קשר ישיר ואפילו אינטימי, שבשלב זה של היום, ובהיות האדם יחיד בפני בוראו ולא חלק מעדת ישראל המתפללת, עדיין מוקדם מדי לממש אותו.

מלך חי וקיים: אין בפסוק תודה זה אף שם מן השמות שבקדושה, כיון שהוא נועד להאמר קודם לנטילת ידיים ונקיין הגוף. לפיכך זכה לנוסח החלופי: 'מלך חי וקיים'. זהו תואר מיוחד במינו, והוא מצביע על הניגוד בין הזמניות של האדם, העתיד למיתה, לבין המוחלטות הנצחית של הקיום הא-להי, ומושג החיים המושלם, שחיי האדם הם רק בכואה וצללית שלו: צלם א-להים.

שהחזרת בי נשמת: התודה נאמרת על עצם הזכות של ההשכמה, על השיבה לחיים. הן מתקשרות למילים האחרונות שנאמרו בלילה, מילות הפרידה שקודם השינה בברכת 'המפיל': 'והאר עיני פן אישן המוות'. השינה היא אחד מששים במיתה, וההשכמה מן השינה היא מעין תחית המתים זוטא.

בלילה, נפרדת הנשמה מן הגוף, הגוף מבצע רק את פעולות הקיום החיוניות ביותר, הבלתי-רצוניות והלא-נשלטות, כנשימה ועיכול. ואילו הנשמה, הצד ההכרתי של האדם, נמצאת במקום אחר, עולם החלום. על פי אגדת חז"ל ולשון הח"ן, הנשמה משוטטת בעולמות עליונים, חווה חוויות שאינן תלויות בגוף, ואינה כפופה גם לכללים של הקיום הרציונלי בעולם הזה. החלום הוא שיקוף מסוים של ההווה הזאת, החוץ-גופית. עם היקיצה, אנו מתפעלים משיבת הנשמה לגוף, מהכינון המחודש של האדם לחיים 'נורמליים'. אולם זכרון החלומות, המודעות לכך שקיימת גם צורת קיום אחרת, וטעמה המוזר, המר-מתוק נשאר בפינו ובתודעתנו, זכרון מוחשי וחי שהולך ודוהה ככל שאנו משתקעים והולכים בחיי היומיום ובהווה העולם הזה.

בחמלה: השימוש במושג 'בחמלה' אף הוא קושר את ההשכמה עם תחית המתים; החמלה במקרא מלווה בדרך כלל את הצלתו של מי שנמצא בסכנת מוות: חמלת ה' על לוט ובנותיו בהפיכת סדום, חמלת בת פרעה על משה בתיבה, חמלת שאול והעם על אגג, הבקר והצאן של עמלק, חמלת דוד על מפיבשת. כל אדם מתחיל את יומו בתודעת פליאה והתפעמות על עצם בריאתו - תחייתו וקיומו. עם שחר הוא מתעורר כניצול ששרד ממוות. טעם נוסף לאזכור החמלה הוא ההכרה בכך שאין מניע וסיבה להשבת החיים לאדם עם שחר, מלבד החמלה הא-להית. אין הצדקה ובודאי לא התחייבות לקיומו של האדם ולידתו המחודשת. כשם שאדם הראשון התחיל את חייו בלי מעשים וכלי זכויות, רק מפני הרצון הא-להי, כך גם כל אחד מצאצאיו, בני האדם, המתעורר בבוקר ונולד מחדש. זו תודעה המקפחת כליל את הגאווה האנושית של 'אני ואפסי עוד'. בזה נבדל האני של 'מודה אני' מכל אני אחר, המבקש להעצים את הנוכחות והערך של האדם.

רבה אמונתך: על פי הכתוב: 'חדשים לבקרים רבה אמונתך', הלקוח מתוך קינות 'איכה' המבכות על החורבן. הפסוק הקודם לפסוק זה במגילת איכה הוא: 'חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיך'. גם פסוק זה משתלב בתחושת ההצלה הפלאית של המשכים בבוקר ומגלה שהוא עדיין חי. התחדשות הבוקר, תחית האדם, היא מקור לאמונה ותקוה לעתיד. החל מהתעוררות לפתוח בעשיית בעלת ערך במשך היום מתוך אמונה שה' יצליח את מעשה ידינו, וכלה באמונה בתחית המתים שלעתיד לבוא. פתאום קם אדם בבוקר, והוא מלא התפעמות והודיה לה' שחמל עליו, החיה אותו, החזיר בו את נשמתו. הוא נזכר שהוא בנו של אדם הראשון, שכל מציאותו נובעת מן החמלה הא-להית. הנס הכלל אנושי והאישי הזה הוא נקודת המוצא לאמונה בה' ולתקות החיים והטוב המניעים את יומו ואת חייו של האדם.

נ.ב. הביטוי 'נולד מחדש' קיבל טעם מחודש השבוע, בפיו של נועם שליט, אביו של גלעד. 'מודה אני' בפיו של גלעד שליט בבוקר יום הושענא רבא ודאי היה נשמע מאד מאד פשוט וטבעי. אמירת 'מודה אני' של כל אדם בכל בוקר נועדה למקם כל אחד באותה תודעה של השבריריות והנסיות של הקיום האנושי. ודאי שאי אפשר לצפות מכל אדם בכל יום לחוות את העצמה הפשוטה של ההודיה שאחרי למעלה מחמש שנות שבי, אבל ניצוץ ממנה צריך להשתדל להחיות כל בוקר בנפשנו.